

Archeologisch onderzoek in Gent (O.-VI.)

Acke Bert, Antheunis Georges, Bru Marie-Anne, Laleman Marie-Christine, Steurbaut Peter,
Stoops Gunter, Trommelmans Raf & Vermeiren Geert

OVERDRUK UIT:

Kroniek Archaeologia Mediaevalis, Brussel, 2007, nr. 30, p. 2-5.

De projectzone werd centraal, van noord naar zuid, doorsneden door de middeleeuwse stadsmuur en de bijhorende stadsgracht. Bij het proefsleuvenonderzoek op de speelplaats van de school Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand, ten westen van de Sionstraat, werden resten van deze verdedigingselementen aangetroffen. De stadsmuur was hier ongeveer 1,45m breed, was opgetrokken uit baksteen en bestond aan de grachtzijde uit een natuurstenen parement met daarboven een bakstenen afwerking. De oostelijke oever van de stadsgracht werd niet aangetroffen, wat betekent dat de stadsgracht op deze plek minimaal 25m breed moet zijn geweest. Tijdens januari/februari 2007 werd de stadsmuur verder blootgelegd en geregistreerd, de bevindingen hiervan volgen in de kroniek van 2008. Mogelijk zal bij het onderzoek eveneens de fundering van de Predikherentoren aangesneden worden, een van de oude stadstorens van Kortrijk die op deze plek was opgenomen in de stadsmuur. De stadsmuur gaat terug op een aarden stadswal, die reeds bestond in 1353 en tussen 1353 en 1454 versteende tot een stadsmuur met torens. De Predikherentoren zou volgens de archieven dagtekenen van 1406 en werd in 1684 gesloopt. De stadsgracht is nog ouder: er is al sprake van in 1251 en vanaf 1680-1700 werd hij systematisch opgevuld met allerlei afval en puin.

ACKE Bert, ANTHEUNIS Georges, BRU Marie-Anne, LALEMAN Marie-Christine, STEURBAUT Peter, STOOPS Gunter, TROMMELMANS Raf & VERMEIREN Geert

Archeologisch onderzoek in Gent (O.-VI.)

In 2006 omvatte het archeologische terreinwerk van de Dienst Stadsarcheologie van de Stad Gent een vijftiental sites, verspreid over het hele grondgebied. Enkele projecten worden hier bondig samengevat. De opgravingen op het Sint-Pietersplein, bij de westgevel van de Onze-Lieve-Vrouw-Sint-Pieterskerk en bij de aansluiting van de Tweekerkenstraat komen in een afzonderlijke bijdrage aan bod. De archeologische interventies in de Bijlokesite hadden betrekking op de bestaande abdij- en kloostergebouwen, op het 16de-eeuwse Craeckhuys dat tot de hospitaalentiteit behoort en op de zone van de 19de-eeuwse Materniteit met haar bijgebouwen. Deze interventies omvatten zowel opgravingen als bouwarcheologie en dendrochronologisch onderzoek. Dit laatste geschiedde door het Laboratoire de Dendrochronologie van de Luikse Universiteit. De opgravingen van de 13de-eeuwse monialenkerk worden in een afzonderlijke bijdrage meer uitgebreid toegelicht.

Van 1 december 2005 tot 31 maart 2006 vond een verkennend vooronderzoek plaats op het Bisdomplein. Dit geschiedde in opdracht van de Stad Gent, maar werd als projectarcheologie uitgevoerd, door de N.V. Herbosch-Kiere die daarvoor twee archeologen in dienst nam. De opgravingen geschieden voorafgaand aan de bouw van de nieuwe Wijdenaardbrug, de heraanleg van het Bisdomplein en het heropenen van de (Neder)Schelde (Reep). Dit project genoot tevens Europese subsidie via *Water in Historic City Centres*. De archeologische verkenning geschiedde met twee oost-west gerichte onderzoekssleuven, haaks op de Bisdomkaai. De oostelijke sleuf werd naderhand tegen de kaai zowel naar het noorden als naar het zuiden uitgebreid. Het Bisdomplein is gelegen op de oostflank van de Zandberg, een heuvel die 12 m boven de zeespiegel uitstijgt. Het Bisdomplein zit geprangd tussen de top

van de Zandberg en de gekanaliseerde Nederschelde en kent een hellend verloop in oostelijke richting. De onderzoeksplek wordt tevens gelokaliseerd binnen de oudste portusomwalling (late 9de-10de eeuw).

De oudste sporen werden in de meest oostelijke sleuf en in de hoogste zone van het Bisdomplein aangetroffen. Het ging om een afwisseling van humeuze en zandige lagen, die hoogstwaarschijnlijk duiden op een geleidelijke opvulling van een waterrijk gebied. In samenhang met een reeks andere vaststellingen, onder meer de opeenvolging van kleine pleinen op de westelijke oever van de Schelde, kan thans de vraag worden gesteld of de 'oorspronkelijke' oever van de Schelde niet meer westwaarts, bijvoorbeeld op de lijn van de achtergevel van het 19de-eeuwse Bisschopshuis moet worden gelokaliseerd. Indien deze hypothese zich bij toekomstig onderzoek zou bevestigen, dan heeft dit tot gevolg dat de eerste middeleeuwse handelsstad kleiner was dan de thans vermoedelijke 8 hectaren en dat de topografie van de Sint-Janskerk op de zandige hoogte bij de westelijke Schelde-oever zich veel scherper aftekende dan in het huidige stadsbeeld. Enkele archeologische vaststellingen bij een beperkt bodemonderzoek aan de oostkant van de kathedraal wezen al eerder in die richting.

De opgravingen Bisdomplein brachten verder aan het licht dat de brede oever van de Schelde op die plaats geleidelijk dichtslibde met zandige en humeuze sedimenten en dat het drassige gebied na verloop van tijd werd bestraat. Een donker pakket boven de oudste bestrating van onregelmatige stukken natuursteen bevatte opvallend veel grijsbakkend aardewerk. Mogelijk stamt het oudste bestratingsniveau maar uit de late middeleeuwen. Verdere materiaalstudie kan leiden tot een meer precieze datering.

Een hele reeks constructieresten, opgebouwd met bakstenen van ca. 24/24,5 x 12 x 6 cm en kalkmortel in een zeer verzorgde metseltechniek, zijn te linken aan een hoge boogbrug over de Schelde. Onderzoek van historicus Daniel Livois wees uit dat er op die plaats in 1527-1528 een stenen brug werd gebouwd. Ze heette aanvankelijk de Sint-Jansbrug en verving toen een houten constructie die in de 15de eeuw de Houten Brug werd genoemd. Voorheen verbond een veer beide Scheldeoeveren, vooral om de stedelingen van de westelijke oever toe te laten de raamhoven op de oostelijke oever, waar laken werd gebleekt, te bereiken. Archeologische bevindingen van de opgravingen Bisdomplein en Seminariestraat, evenals geschreven bronnen wijzen derhalve uit dat de verbinding van beide gebieden over de Schelde niet ouder is dan de 15de eeuw. De 16de-eeuwse drieledige boogbrug is ook bekend door iconografische bronnen. Op de westelijke oever vervulde een gewad, een brugwachtershuis en een watertrap de brugconstructie. Ook daarvan werden archeologisch bakstenen muurresten teruggevonden. Dat de brugconstructie en de kaaimuren tussen de 16de en de 20ste eeuw herhaaldelijk werden verbouwd en aangepast, blijkt zowel uit de archeologische bevindingen en de via de opgraving aangetroffen constructieresten, als uitgeschreven bronnen en beeldmateriaal. Een ingrijpende bouwcampagne vond plaats tussen 1887 en 1890. Toen kreeg de Nederschelde nieuwe kaaimuren, ontstond de Bisdomkaai en kwam er een horizontale balkbrug met metalen liggers. Het gewad ten zuidwesten van de brug verloor zijn functie en werd opgevuld. Bij het dempen van de Nederschelde in de jaren 1960 verdween de brug uit het stadsbeeld.

Het open areaal op de westelijke oever kreeg de opeenvolgende benamingen van Wijden Aard (vanaf 1330), Onze-Lieve-Vrouwplein (in 1661), Sint-Baafspleintje (in 1840) en Bisdomplein (na de oprichting van het bisschopshuis in 1841-1845). Op een bepaald ogenblik werd de plek drastisch opgehoogd. De ophogingslagen waren in het westelijke deel van

sleuf 2 doorsneden door een kuil met veel pottenbakkersafval, vermengd met baksteen, natuursteen en kalkmortel. De artefacten zijn vooral fragmenten van technische hulpstukken zoals kokers, proenen en pennen, maar ook halffabrikaten, vooral borden. Het keramische vondstengoed is te koppelen aan de manufactuur die Pieter Stockholm uit Haarlem en na opleiding in Delft in 1654 in het nabije Gerard de Duivelsteen met stadssteun kon inrichten. De manufactuur die zowel majolica (*gheleyerswerck*) als faience of Hollands porselein naar Delfts model produceerde, functioneerde moeizaam tot uiterlijk 1675, wat een vrij precieze datering voor het vondstengoed mogelijk maakt.

Een aantal andere archeologisch interventies hadden betrekking op middeleeuwse stenen stadshuizen of Stenen. Zo werden in het bouwblok Nederpolder 1-5, voorafgaand aan een grootschalig nieuwbouwproject, alle restanten van middeleeuwse huisstructuren geregistreerd. Daarbij werd vastgesteld dat een belangrijk gedeelte van het bodemarchief en het archeologische patrimonium, op de oostelijke flank van de Zandberg en in het centrum van de historische stad, vernietigd werd bij imposante bouwwerkzaamheden in de jaren 1950. Bouwwerken in de panden Hoogpoort 57 (Steen S62), Kammerstraat 16 (Stenen S82 en S83) en Korenmarkt 7-8 (Steen S100) lieten toe de kennis van de al bekende Stenen aan te vullen en bij te sturen. Het onderzoek van Hoogpoort 57 leverde niet enkel aanvullingen voor de bekende huisstructuur, maar maakte het mogelijk een waterput van Doornikse steen en een nog onbekend huisvolume (in de inventaris opgenomen onder S209) te lokaliseren. Tevens konden de archeologen vaststellen hoe weinig zorgzaam er met dit unieke monumentale patrimonium wordt omgegaan. Tot een gelijkaardige vaststelling kwam Jelle Moens die een masterstudie maakte over de zogenoemde Kleine Spijker Pensmarkt 3-9 (Steen S131).

Op 13 november 2006 startte de Dienst Stadsarcheologie van de Stad Gent een nieuw archeologisch onderzoek op de Korenmarkt. Het betreft een preventief onderzoek in meerdere fasen, voorafgaand aan de volledige herinrichting. De eerste fase omvatte een beperkte opgraving ten zuidwesten van het bestaande tramgebouw. Zoals de situatie van het oude kadaster liet vermoeden brachten de opgravingen muurresten van een verdwenen bouwblok aan het licht, met op de hoek van de vroegere Kleine Korenmarkt en de Sterrestraat de restanten van een middeleeuws huis in Doornikse steen (Steen S208), in geschreven bronnen bekend als het Coelsteen. Volgens onderzoek van historicus Daniel Lievois fungeerde dit huis vanaf 1444 als corporatiehuis van de fruitverkopers of fruiteniers. Het kende talloze bouwfazen tot het begin 20ste eeuw werd gesloopt, wat ook door de opgravingen werd bevestigd. Ten noorden van de gebouwresten ontdekten de archeologen de resten van een 13de-eeuwse bestrating, samengesteld uit onregelmatige fragmenten van Doornikse steen. De bestrating rustte op een ca. 1 m dik pakket, rijk aan organisch materiaal. Een gelijkaardige situatie werd vastgesteld bij het opgraven van middeleeuwse straten op het Emile Braunplein en het Goudenleeuwplein.

Bij gelegenheid werd ook het militaire patrimonium niet uit het oog verloren. Zo werd er een survey gemaakt van de restanten van militair erfgoed die nog in het Citadelpark ten zuiden van het stadscentrum aanwezig zijn. Het park ontstond op de plaats waar het Fort van Monterey in 1671 werd gebouwd. Daarvan werden bovengronds geen restanten teruggevonden. Het fort ruimde plaats voor de zogenoemde Hollandse Citadelle die vanaf 1822 in verschillende fasen werd aangelegd, naar ontwerp van de Nederlandse kapitein Gey van Pittius. In 1870 kocht de Stad Gent het complex aan voor woonuitbreiding langs verscheidene nieuwe straten en de aanleg van een park *à l'anglaise*. In het landschapspark bleef de monumentale toegangspoort van 1826 behouden en verder overal restanten teruggevonden van bastions, courtines en kazematten, opgetrokken in stevig bakstenen metselwerk. De gebouwen

werden tijdelijk behouden tot de infanterie in 1908 naar de Leopoldskazerne verhuisde. Bij het Theodore Corneelpad bleef onder een chaletachtige bovenbouw een ondergrondse bunker uit 1938 bewaard. Deze structuur en andere onderdelen van de Hollandse Citadel werden in de Tweede Wereldoorlog hergebruikt als commandopost en schuilplaatsen.

Wat het gebied van de deelgemeenten betreft, zijn voor 2006 voornamelijk twee onderzoeken te melden. In een masterstudie maakte Nele Vanholme een synthese op van de kennis over Afsnee, een gebied van 395 hectare. De archeologische gegevens werden er geïnterpreteerd in functie van de landschappelijke eigenheden en resulteerden in een visie voor toekomstig beheer en onderzoek. De opgravingen op de site Herlegem, op de grens van Sint-Amandsberg en Destelbergen, komen in een afzonderlijke bijdrage aan bod.

ANNAERT Rica

Archeologisch noodonderzoek in de St. Bavo-kerk te Boechout (Antw.)

Kaderend in een aanslepend restauratieproject, was ook een uitbreiding voorzien van de bestaande vloerverwarming in de St. Bavo-kerk te Boechout. In juni 2006 vatte de aannemer deze werken aan. Bij het wegnemen van de vloertegels voor een nieuw uit te graven kanaal aan de oostkant van de zuidelijke zijbeuk en de kruisbeuk, kwamen onmiddellijk skelet- en muurresten tevoorschijn. Op advies van de toenmalige Afdeling Monumenten en Landschappen (heden Agentschap RO-Vlaanderen, Onroerend erfgoed) besliste de bouwheer, de kerkfabriek van de H. Bavo, om de werken voorlopig stil te leggen. Tijdens enkele constructieve gesprekken tussen kerkfabriek, architect, aannemer, AML en het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE), kwam men tot een vergelijk voor de uitvoering van een archeologisch noodonderzoek van de bedreigde zone. Het VIOE zette eigen personeel in (veldtechnicus en drie technische medewerkers onder de wetenschappelijke begeleiding van een archeoloog) en vatte het onderzoek aan op 26 juni met de steun van de kerkfabriek die financiële middelen voorzag voor de onkosten en toekomstig radiokoolstofonder-

Fig. 1: Zuidelijke zijbeuk. Massieve muur in witte zandsteen met verschillende verbouwingen en onderaan oudste bouwfase in Doornikse kalksteen. Oversnijdt een uitgebroken muur in limonietbrokken (midden), een kindergraf (rechts) en een vroegmiddeleeuws graf (uiterst links). Onderaan is nog een tweede vroegmiddeleeuwse zichtbaar.